

Αστέριος Αργυρίου (Στρασβούργο)

Ένας Γεωργιανός Αυτοκράτορας για την μέλλουσα να αναστηθεί ορθόδοξη ανατολική αυτοκρατορία

Η Ερμηνεία στην Αποκάλυψη του Κυρίλλου του Λαυριώτη από την Πάτρα¹ παρουσιάζει τρία ιδιαίτερα χαρακτηριστικά: Είναι η πιο ογκώδης μέχρι σήμερα ορθόδοξη ελληνική ερμηνεία· ο συγγραφέας της είναι ο πιο ένθερμος υποστηρικτής της χιλιετούς βασιλείας της οποίας επιχειρεί μια ολοκληρωμένη θεώρηση· είναι η μόνη ερμηνεία που ταυτίζει την Εκκλησία της Φιλαδέλφειας με την Εκκλησία της Ιβηρίας.

Ο Κύριλλος ασχολήθηκε με το έργο του αυτό από το 1792 έως το 1826, δηλαδή επί τριάντα δυο ολόκληρα χρόνια, γράφοντάς το και ξαναγράφοντάς το έντεκα φορές. Η ενδέκατη παραλλαγή, η μόνη που μας είναι γνωστή σήμερα², αποτελείται από 5256 αυτόγραφες σελίδες³, δεμένες σε οκτώ τόμους, γράφτηκε δε στο χρονικό διάστημα από τις 11 Ιουνίου 1817 μέχρι τις 30 Μαΐου 1821. Λίγο αργότερα, στα 1825-6, ο Κύριλλος ξαναδιάβασε το υπόμνημά του και επέφερε ορισμένες διορθώσεις και προσθαφαιρέσεις. Όποια κι αν είναι η θεολογική και ερμηνευτική της αξία, η Ερμηνεία στην Αποκάλυψη του Λαυριώτη μοναχού αποτελεί για τον ερευνητή μια από τις πλουσιότερες και τις πολυτιμότερες πηγές για τη γνώση των γεγονότων και των ιδεολογικών ζυμώσεων στους κόλπους του Ελληνισμού και της Ορθοδοξίας τα πενήντα τελευταία χρόνια πριν από την επανάσταση του 1821 και κατά τους πρώτους μήνες της πορείας της⁴.

Οι περί χιλιετούς βασιλείας ιδέες του συγγραφέα είναι διάχυτες σ' ολόκληρη την ερμηνεία του στην Αποκάλυψη. Ωστόσο ο Κύριλλος αισθάνεται την ανάγκη να γράψει και έναν ξεχωριστό Περί της χιλιετούς βασιλείας λόγον. Γραμμένος στα 1821, δηλαδή αμέσως μετά την αποπεράτωση της ενδέκατης παραλλαγής του υπομνήματος, ο λόγος αυτός είναι ο πιο εκτενής και ο πιο ενδιαφέρων από τους δώδεκα λόγους του συγγραφέα που περιλαμβάνονται στον όγδοο τόμο του υπομνήματος⁵. Στις 120 αυτόγραφες σελίδες του, το κείμενο αυτό όχι μόνο συγκεντρώνει και συστηματοποιεί τις περί χιλιετούς βασιλείας ιδέες που περιέχονται στην Ερμηνεία, αλλά και τις εμπλουτίζει σημαντικά με την ερμηνεία και άλλων εσχατολογικών και μεσσιανικών χωρίων της Αγίας Γραφής καθώς και με το σχολιασμό πλείστων όσων γεγονότων. Ο λόγος Περί της χιλιετούς βασιλείας περιγράφει με πολλές λεπτομέρειες, με συχνές επαναλήψεις και με αρκετές συγχύσεις τη μέλλουσα να αναστηθεί παγκόσμια ορθόδοξη βασιλεία: Τον καιρό και τον

¹ Για τη ζωή και το έργο του Κυρίλλου βλ. Α. ARGYRIOU, *Les exégèses grecques de l'Apocalypse à l'époque turque (1453-1821). Esquisse d'une histoire des courants idéologiques au sein du peuple grec asservi, Thessalonique, 1982, σσ. 588-594; για την Ερμηνεία, σσ. 594-645, όπου βρίσκει κανείς και όλη τη βιβλιογραφία μέχρι το 1978.*

² Το χειρόγραφο περιέγραψε πρώτα ο Κ. ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΗΣ στα *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών* 6(1931)36-44 και ύστερα ο Α. ΦΥΤΡΑΚΗΣ, *Κατάλογος των χειρογράφων του Θεολογικού Σπουδαστηρίου του Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα, 1937, σσ. 3-13. Σήμερα το χειρόγραφο βρίσκεται στη Βιβλιοθήκη του Σπουδαστηρίου Εκκλησιαστικής Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αθηνών.*

³ Ο Κύριλλος αριθμεί με τους αραβικούς αριθμούς όχι τις σελίδες αλλά τα τετράδια, των οποίων το καθένα αποτελείται από 8 φύλλα. Επίσης αριθμεί τις παραγράφους με το ελληνικό αριθμητικό σύστημα από α' έως εχοθ'. Στις παραπομπές μας ακολουθούμε την αρίθμηση των παραγράφων (§) που σημειώνουμε με το αραβικό αριθμητικό σύστημα επειδή δε διαθέτουμε τους ειδικούς χαρακτήρες για τους αριθμούς 6, 90 και 900.

⁴ Ο Κ. ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΗΣ, σε μια σειρά άρθρων στο περιοδικό *Θεολογία* των ετών 1951 και 1953-6, δημοσίεψε έναν αρκετά μεγάλο αριθμό, ιστορικών και ερμηνευτικών κυρίως, αποσπασμάτων από το υπόμνημα του Κυρίλλου. Όμως τα κείμενα αυτά, αποσπασματικά και χωρίς καμιά προσπάθεια ένταξής τους στα πλαίσια των ιδεολογικών ρευμάτων της εποχής και της εθνικοθρησκευτικής σκέψης του συγγραφέα τους, παρουσίασαν μια αρνητική εικόνα της αξίας της Ερμηνείας. Ο Δυοβουνιώτης δεν δημοσιεύει κανένα απόσπασμα σχετικό με την ιστορία της Ιβηρίας!

⁵ Τον κατάλογο των λόγων βλ. στον Κ. ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΗ, *όπ.παρ.*, σσ. 40-43 και Α. ARGYRIOU, *όπ.παρ.* σσ. 592-594 (σε γαλλική μετάφραση). Ας σημειωθεί ότι πέντε από τους λόγους αυτούς έχουν άμεση σχέση με την Ερμηνεία της Αποκάλυψης.

τρόπο της εγκαθίδρυσής της, την οργάνωση και τη διακυβέρνησή της, τη φύση της και το τέλος της⁶. Απ' ό,τι μπορώ να γνωρίζω, το κείμενο αυτό αποτελεί τον πιο λεπτομερή και ίσως τον πιο ολοκληρωμένο καταστατικό χάρτη διακυβέρνησης των ορθοδόξων λαών, μετά το τέλος της βασιλείας των Μωαμεθανών και των Παπιστών. Πάνω όμως και πέρα από κάθε άλλη αξιολόγηση, το μεγάλο ενδιαφέρον του κειμένου έγκειται στο γεγονός ότι εκφράζει με ειλικρίνεια και πληρότητα τις αγωνίες, τις ιδέες και τις ελπίδες ενός ισχυρού την εποχή εκείνη λαϊκού εθνικοθρησκευτικού και εσχατολογικού ρεύματος.

«Ο πένης βασιλεύς, ο εκλεκτός του Θεού», που θα απελευθερώσει τους ορθοδόξους λαούς από την μωαμεθανική και την παπική τυραννία, θα είναι Ιβηρινός, δηλαδή γεωργιανής καταγωγής. Ωστόσο ο Κύριλλος δε θα μπορούσε να γράψει, στα 1821, τις είκοσι περίπου σελίδες (§ 1871-1892) του λόγου του που αφιερώνει στο γεγονός αυτό, αν δεν είχε προηγηθεί, στα 1817, η συγγραφή των πενήντα σελίδων (§ 882-957) που αφιερώνει στην ερμηνεία της «προς τον άγγελον της εν Φιλαδελφεία εκκλησίας» επιστολής και όπου η Φιλαδέλφεια ταυτίζεται σαφώς και κατηγορηματικώς με την Ιβηρία.

Στην ανακοίνωσή μου επικεντρώνω την προσοχή μου στην εξέταση των δυο αυτών σημείων: Στην ταύτιση της Εκκλησίας της Φιλαδέλφειας με τη Γεωργιανή Εκκλησία και στην ταύτιση του πένητα βασιλέα με ένα γόνο των Ιβήρων βασιλέων της εποχής του Κυρίλλου. Σκέφτηκα πως αυτό θα ήταν το καλύτερο ευχαριστήριο δώρο που θα μπορούσα να προσφέρω στους Γεωργιανούς συναδέλφους για την τόσο αδελφική φιλοξενία τους. Αλλωστε πρόκειται για ένα θέμα που εμπίπτει στις δυνατότητές μου και στην ερευνητική μου ενασχόληση.

Ωστόσο το εγχείρημα παρουσιάζει πολλές και συχνά ανυπέρβλητες δυσκολίες, γιατί προσκρούει σε δυο ισχυρούς σκοπέλους: Από τη μια μεριά στην πολύπλοκη ερμηνευτική μέθοδο που ακολουθεί ο Κύριλλος και από την άλλη στις πηγές πάνω στις οποίες στηρίζει ή από τις οποίες αντλεί τα ιστορικά στοιχεία που τον οδηγούν στη διπλή ταύτιση που προανέφερα και πού είναι, όπως επίσης προανέφερα, μοναδική στην ορθόδοξη ελληνική ερμηνευτική γραμματεία. Κι επειδή ο χρόνος που διαθέτω δεν μου επιτρέπει να ασχοληθώ με λεπτομέρειες και να εξετάσω το θέμα σ' όλη του την ευρύτητα, θα περιοριστώ στο να περιγράψω όσο πιο σύντομα και πιστά μπορώ την ερμηνευτική διεργασία και την εσχατολογική σκέψη του Κυρίλλου, φροντίζοντας να ανοίξω δρόμους και να υποδείξω κατευθύνσεις για μια περαιτέρω πιο ολοκληρωμένη έρευνα, έρευνα που θα ήταν ευχής έργο να αναλάβει κάποιος (ή κάποιοι) Γεωργιανός ερευνητής, γνώστης της ελληνικής γλώσσας και παλαιογραφίας και με γερή κατάρτιση ιστορικού και θεολόγου.

Στην ερμηνευτική του προσπάθεια ο Κύριλλος χρησιμοποιεί μια ερμηνευτική μέθοδο σύνθετη και πολύπλοκη, μια μέθοδο που είναι διαδοχικά ή και συγχρόνως ερμηνεία κατά γράμμα, αλληγορική, αναγωγική (κατ' αναλογία) και ιστορική. Συχνά μάλιστα οι παρατηρήσεις του σχετικά με το σημαίνον και το σημαινόμενο μιας λέξης τον φέρνουν κοντά στη σύγχρονη σημειωτική μέθοδο προσέγγισης ενός κειμένου. Η ερμηνευτική μέθοδος που χρησιμοποιεί ο Κύριλλος έχει πρωτεύουσα σημασία και άμεση σχέση με το θέμα μας. Γιατί μόνο ο τρόπος αυτός, δηλαδή ο συνδυασμός ή ο συγκερασμός διαφόρων μεθόδων, του επιτρέπει να αναχθεί στη δική του, προσωπική ερμηνεία του Βιβλίου της Αποκαλύψεως. Για να γίνω πιο σαφής, θα αναφερθώ σε τρία παραδείγματα παρμένα από την ερμηνεία της επιστολής προς την Εκκλησία της Φιλαδέλφειας. Π.χ., στο στ. 3, 7, ο Κύριλλος προβαίνει σε μια εκτενή κατά γράμμα ανάπτυξη των επιθέτων *ο άγιος, ο αληθινός*, όπου οι ιδιότητες αυτές αποδίδονται φυσικά στο Χριστό ως τον κατεξοχόν άγιο και αληθινό· για να αποδώσει όμως στη συνέχεια τις ιδιότητες αυτές, δια της αλληγορικής και της αναγωγικής μεθόδου, και στον επίσκοπο της Φιλαδέλφειας-Ιβηρίας, αφού και αυτός είναι, όπως και ο Χριστός, *ο έχων την κλειν του Δαβίδ, ο ανοίγων και ουδείς κλείσει και ο κλείων και ουδείς ανοίξει*· για να περάσει τέλος στην ιστορική μέθοδο, αποδίδοντας στην Εκκλησία και στο βασίλειο της Ιβηρίας τον εσχατολογικό ρόλο του ιδρυτή και ηγεμόνα της χιλιετούς

⁶ Βλ. Α. ARGYRIOU, *όπ. παρ.*, σσ. 631-642. Οι περί χιλιετούς βασιλείας ιδέες του Κυρίλλου απετέλεσαν επίσης το αντικείμενο εκτεταμένης ανακοίνωσης στο Στρασβούργο και στη Θεσσαλονίκη που παραμένει ανέκδοτη.

βασιλείας (§ 885-894). Την ίδια μέθοδο χρησιμοποιεί και στο στ. 3, 12 σχετικά με την πόλη Ιερουσαλήμ, όπου η *Παλαιά Ιερουσαλήμ* μπορεί να σημαίνει την Ιερουσαλήμ της Π. Διαθήκης, την κατειλημμένη από τους Μωαμεθανούς Ιερουσαλήμ και την Ιερουσαλήμ του ιστορικού χρόνου γενικά· ενώ η *Καινή Ιερουσαλήμ* μπορεί να σημαίνει την Ιερουσαλήμ της Κ. Διαθήκης, την Ιερουσαλήμ της χιλιετούς βασιλείας και την επουράνιο Ιερουσαλήμ· και όπου η Ιβηρία είναι η κατεχοχήν Νέα Ιερουσαλήμ της χιλιετούς βασιλείας και προεικάζει την επουράνιο και αιώνια βασιλεία (§ 942-947). Τέλος, αναφερόμενος στις μεταφορικές εικόνες της *ανεωγμένης θύρας* και της *κλειδός του Δαβίδ*, ο Κύριλλος κάνει μια σαφή διάκριση μεταξύ σημαίνοντος και σημαινομένου, όπου φυσικά το σημαινόμενο υποδηλώνει την επικράτεια και την εξουσία που ο Θεός χάρισε και κυρίως θα χαρίσει στη μικροτάτη Ιβηρία (§ 895-908).

Υστερ' από τις απαραίτητες αυτές εισαγωγικές παρατηρήσεις, θα προχωρήσουμε για να δούμε πρώτα πώς ο Λαυριώτης μοναχός οδηγείται σε μια τόσο τολμηρή ερμηνεία σχετικά με την Εκκλησία της Ιβηρίας, εντελώς ξένη προς την ορθόδοξη ελληνική ερμηνευτική παράδοση⁷.

α'. Ο Κύριλλος παρατηρεί ότι η *προς τον άγγελον της εν Φιλαδελφεία εκκλησίας* επιστολή καταλαμβάνει την έκτη κατά σειράν θέση και τοποθετείται πρίν από την επιστολή προς την Εκκλησία της Λαοδικείας-Ρωσίας και μετά από την επιστολή προς την Εκκλησία των Σάρδεων-Αλεξανδρείας. Και τούτο γιατί η Ιβηρία δέχτηκε τον χριστιανισμό πριν από τη Ρωσία και μετά από την Αλεξάνδρεια, επί της βασιλείας του Μεγάλου Κωνσταντίνου «διά τινος θεόφρονος γυναικός» (§ 831).

β'. Παρατηρεί επίσης ότι από τους επτά επισκόπους μόνον ο επίσκοπος Φιλαδελφείας «επαίνοις στέφεται και μεγίσταις προσηγορίαις και αγαθαίς επαγγελίαις καταπλουτίζεται». Και τούτο γιατί η Εκκλησία της Ιβηρίας είναι η μόνη από όλες τις Εκκλησίες που δεν απέκλινε ποτέ από τα δόγματα και την παράδοση της Ορθοδοξίας, που δεν παραχάραξε τις ευαγγελικές αρετές, που δε γνώρισε την κυριαρχία και τη ρυπαρή επίδραση ετερογενών, ετεροδόξων και αλλοθρήσκων λαών (§ 831).

Τα δυο αυτά στοιχεία (θέση και περιεχόμενο της επιστολής) είναι ακριβώς εκείνα που οδηγούν τον Κύριλλο στην ταύτιση των δυο Εκκλησιών. Στη συνέχεια βέβαια ο ερμηνευτής μας θα βρεί και άλλα «γνωρίσματα», τα οποία κατοχυρώνουν κατά τρόπο ακαταμάχητο την ταύτιση αυτή.

γ'. Έτσι π.χ. η Ιβηρία ονομάζεται *Φιλαδέλφεια* εξ αιτίας των φιλαδέλφων αισθημάτων που εκδηλώνουν ανέκαθεν οι Ιβηρες ορθόδοξοι έναντι των αδελφών τους Ελλήνων που στενάζουν κάτω από τον οθωμανικό ζυγό, αισθήματα πολύ πιο φιλάδελφα και σταθερά από εκείνα των Ρώσων ορθοδόξων (§ 832, 833).

δ'. Σύμφωνα με το *Λεξικόν του Στεφάνου* υπάρχουν στην Ανατολή τρεις πόλεις με το όνομα Φιλαδέλφεια. Αυτό δηλώνει τη διαίρεση της Ιβηρίας σε τρία βασίλεια: Του Ιμαρετίου, του Καρτελίου και του Καχετίου (§ 832).

ε'. Στην επιστολή γίνεται λόγος για την *ανεωγμένη θύρα* και την *κλειν του Δαβίδ*. Η *ανεωγμένη θύρα* σημαίνει ότι «ηνέωξεν ο θεάνθρωπος Ιησούς την αυτών μικροτάτην αρχήν εις μείζω βασιλείαν από του μεγάλου και αγίου Κωνσταντίνου μέχρις ημών, μηδενός των αρχαίων και των μετ' αυτούς και των καθ' ημάς κρατούντων ισχύσαντος της βασιλικής αυτής θύρας κρατήσαι [...], όντων περί αυτήν τοσοούτων ασεβεστάτων και ανιερεστάτων εχθρών δίκην αγριωτάτων θηρίων και τοιούτων τα όπλα και την ιταμότητα» (§ 833).

στ'. Όσο για την *κλειν του Δαβίδ*, ο Κύριλλος την συσχετίζει με το αρχαίο έθος και την παράδοση των Ιβήρων βασιλέων να φέρουν τα ονόματα των μεγάλων προφητών και βασιλέων Δαβίδ και Σολομώντος, σύμφωνα με όσα γράφει ο Ιεροσολύμων Χρυσανθος Νοταράς στο *Συνταγματίον* του (§ 833).

ζ'. Επιπλέον, με τις εικόνες της *ανεωγμένης θύρας* και της *κλειδός του Δαβίδ* ο μεγαλοφωνότατος Ιωάννης θέλησε να προκηρύξει (προφητέψει) « την πτώσιν μεν των

⁷ Ο Κύριλλος ταυτίζει κατά τον εξής τρόπο τις επτά Εκκλησίες των κεφ. 2 και 3 της Αποκάλυψης: Εφέσος-Ρώμη (§ 571-643), Σμύρνη-Ιεροσόλυμα (§ 644-680), Πέργαμος-Κωνσταντινούπολη (§ 681-754), Θυάτειρα-Αντιόχεια (755-830), Σάρδεις-Αλεξάνδρεια (§ 831-881), Φιλαδέλφεια-Ιβηρία (§ 882-957) και Λαοδικεία-Ρωσία (§ 958-1057). Η μόνη Εκκλησία που δεν είναι πατριαρχείο είναι η Εκκλησία της Ιβηρίας.

εχθρών της του Χριστού πίστεως, την ανάστασιν δε των κειμένων (υποδούλων) πιστών εν εκείνοις τοις χιλίοις όλοις έτεσι μετά κραταιάς βασιλείας και απηττήτου» (§ 833). Όπως βλέπουμε, το έβδομο και τελευταίο αυτό γνώρισμα είναι εκείνο που προσδίδει στην Εκκλησία της Ιβηρίας τον εσχατολογικό, μεσσιανικό της ρόλο.

Σε μιαν άλλη σελίδα ο Κύριλλος συνοψίζει κατά τρόπο θαυμάσιο την ιστορική ερμηνεία του της επιστολής προς την Εκκλησία της Φιλαδέλφειας. Η προς τον άγγελον της εν Φιλαδέλφεια εκκλησίας επιστολή, γράφει, περιέχεται στους στίχους 7-13 του τρίτου κεφαλαίου της Αποκαλύψεως. Στους έξι πρώτους από τους επτά αυτούς στίχους το Άγιο Πνεύμα περιέβαλε συνοπτικά και αλληγορικά όλη την ιστορία της Ιβηρίας καθώς και τον εσχατολογικό ρόλο που μέλλει να διαδραματίσει. Με τον έβδομο στίχο ο Παράκλητος παροτρύνει τους Ιβηρες να μιμούνται την αγιωσύνη του Χριστού και να αποστρέφονται τις μιαιρότητες των Μωαμεθανών. Ο όγδοος στίχος εμπεριέχει την ιστορία των Ιβήρων από την εποχή του εκχριστιανισμού τους μέχρι τον καιρό της χιλιετούς βασιλείας. Ο ένατος στίχος αναφέρεται στην περίοδο της επικράτειας των Μωαμεθανών, δηλαδή από την εμφάνιση του Μωάμεθ μέχρι την πτώση της Κωνσταντινούπολης και από την εγκαθίδρυση των Οθωμανών στη Βασιλεύουσα μέχρι την τελεία καταστροφή του θηριώδους κράτους των Μωαμεθανών. Ο δέκατος στίχος αναφέρεται στην εγκαθίδρυση της χιλιετούς βασιλείας. Ο ενδέκατος αποτελεί προτροπή του Χριστού προς τους Ιβηρες να πολιτεύονται με ανδρεία και να μη συμμορφώνονται ούτε προς τους μιαιρούς Μωαμεθανούς, ούτε προς τους άφρονες αιρετικούς (τους Παπιστές και τους Λουθηροκαλβίνους), ούτε προς τις δολιότητες των απλήστων και πλεονεκτών ορθοδόξων χριστιανών βασιλέων (των Ρώσων). Στο δωδέκατο τέλος στίχο προαναγγέλλονται οι μεγάλες αμοιβές τόσο προς τους Ιβηρες όσο και προς τους πιστούς ορθοδόξους χριστιανούς των άλλων Εκκλησιών (§ 884).

Η λαμπρή ιστορική πορεία των Ιβήρων και ο ξεχωριστός εσχατολογικός ρόλος στον οποίο προορίζονται αποτελούν την ανταμοιβή του Θεού για την ακράδαντη χριστιανική πίστη τους, τον ένθερμο ζήλο τους προς την Ορθοδοξία και τις μεγάλες τους ευαγγελικές αρετές (§ 902-905, 927, 945). Μεταξύ των κυρίων γνωρισμάτων και προτερημάτων που χαρακτηρίζουν τους Ιβηρες, ο Κύριλλος απαριθμεί επτά, όπως αυτά αναφέρονται και πάλι μέσα από την επιστολή προς την Εκκλησία της Φιλαδέλφειας. Σύμφωνα λοιπόν με τον ερμηνευτή μας η επιστολή αυτή «εμφαίνει: α' μεν την βασιλείαν ταύτην μικράν κατά την βασιλικήν δύναμιν και επικράτειαν· β' δε έχουσαν την ορθόδοξον πίστιν κατά την Ανατολικήν Εκκλησίαν· γ' ενοχλουμένην υπό των ομόρων εθνών του αρνήσασθαι αυτήν· δ' εργαζομένην ακριβώς την ευαγγελικήν αρετήν· ε' ελευθέραν και αδούλωτον μωαμεθιστική τυραννίδι και ρυπαρότητι· στ' επίφθονον τοις κύκλω αυτής έθνεσιν ούσαν και αυτοίς πολυτρόπως επιβουλευομένην προς απώλειαν ψυχής και σώματος και μηδέν καίριον παθούσαν· ζ' και τελευταίον, ότι φυλαττούσης της Εκκλησίας ταύτης την πίστιν ασφαλώς και εργαζομένης τας εντολάς του Κυρίου ακριβώς, ο Κύριος αντιλαμβάνεται αυτής και απείργει αυτής πάντα εχθρόν και πολέμιον [...], ως αν ει και έλεγεν· «Οίδα ότι μικράν έχεις δύναμιν· και οίδα ότι ετήρησάς μου τον λόγον· και οίδα ότι ουκ ηρνήσω το όνομά μου· δια ταύτα και εγώ δέδωκα ενώπιόν σου θύραν ανεωγμένην, ην ουδείς δύναται κλείσαι» (§ 901).

Σύμφωνα με τον Κύριλλο, την ιστορική πορεία του βασιλείου και της Εκκλησίας της Ιβηρίας απεικονίζει η *ανεωγμένη θύρα*, ενώ η *κλείς του Δαβίδ* συμβολίζει τον εσχατολογικό της ρόλο. Στο σημείο αυτό (§ 883 και αλλού) ο ερμηνευτής συσχετίζει τον στίχο 3, 8 της Αποκάλυψης με ένα κατεξοχήν μεσσιανικό κείμενο του Ησαΐα, το 22, 20-25, πάνω στο οποίο είχε στηριχτεί παλιότερα όλη η Περί του πένητος βασιλέως του εκλεκτού του Θεού⁸ βυζαντινή και μεταβυζαντινή εσχατολογική γραμματεία, και όπου ο Θεός εμφανίζεται να δίδει στον παίδα αυτού την δόξαν και την κλείδα του Δαβίδ, να τον ανακηρύσσει άρχοντα εν τόπω πιστώ, εγκαθιστώντας τον επάνω εις τον θρόνον της δόξης αυτού. «Συνάγεται τοίνυν, γράφει αλλού (§ 900), ότι εκ της των Ιβήρων [...] έσεται, μετά την του Δράκοντος εν τη Ανατολή πάση παντελή πτώσιν, άρχων και βασιλεύς μέγας και των πιστών προηγούμενος, άμα μεν άγων αυτούς εις τας του Κυρίου ευθείας οδούς,

⁸ Βλ. έκδοση του πολύ ενδιαφέροντος αυτού εσχατολογικού κειμένου στην *Patrologia Graeca*, τόμ. 107, κολ. 1141-1149 και Π.Δ. ΣΤΕΦΑΝΙΤΖΗΣ, Συλλογή διαφόρων προρρήσεων, Αθήνα, 1938, σσ. 133-139. Για μια γενικότερη θεώρηση του θέματος, Α.ΑΡΓΥΡΙΟΥ, *Les exégèses grecques...*, σσ. 93-113.

άμα δε απελαύνων τας των εχθρών επιβουλὰς και πολυειδῆ σκιρτήματα». Η παντελής πτώση του μωαμεθανικού Δράκοντος θα επέλθει την *ώραν* που ο Θεός έχει ορίσει (§ 924). Όταν λοιπόν θα έλθει ο καιρός ον ο Κύριος ωρίσατο, οι Μωαμεθανοί θα εκστρατεύσουν με μεγάλες στρατιωτικές δυνάμεις κατά της μικράς Ιβηρίας. Όμως οι ορθόδοξοι Ιβηρες «δια της του Κυρίου δυνάμεως» θα κατατροπώσουν τους απίστους και «κατά την έων πάσαν τελεία λήθη και αιωνίω την αυτών τυραννίδα παραδώσουσι» (§ 920). Κατά τον ίδιο τρόπο θα καταστραφούν και όλες οι άλλες δυνάμεις του Αντιχρίστου και θα επικρατήσει η χιλιετής βασιλεία, μια παγκόσμια και μεσσιανική ορθόδοξη αυτοκρατορία, εφόσον κάθε άλλη επικράτεια και εξουσία θα έχει καταλυθεί. Τότε θα προσέλθουν στην ορθόδοξη πίστη «άπαντες οι Ιουδαίοι, ουκ ολίγοι των Μωαμεθιστών, πολλοί δε των Παπιστών, των Λουθηροκαλβίνων, των Αρμενίων και των ομοίων αυτοίς άλλων αιρετικών, συχνοί δε και των πάντη αθέων και Βολταιριστών» (§ 947). Όσοι θα θελήσουν να παραμείνουν στην απιστία τους ή στην κακοδοξία τους θα προστρέξουν ζητώντας τη φιλία και τη συμμαχία του νέου ορθοδόξου αυτοκράτορος και θα υποταχτούν σ' αυτόν ως φόρου υποτελείς και υπηρέτες των ορθοδόξων πολιτών της βασιλείας (§ 916-918).

Η αποστολή του Ιβηρος βασιλέως ως εκδικητού των ορθοδόξων χριστιανών και τιμωρού των αντιχρίστων λαών και αρχόντων υποδηλώνεται σε όλες τις οράσεις της Αποκαλύψεως όπου βλέπουμε τον άγγελον Κυρίου να εκχέει την φιάλην αυτού επί τον ποταμόν τον μέγαν, τον Ευφράτην (16, 12)· να κρατεί τον δρέπανον και να θερίζει τον θερισμόν της γης (14, 15)· να πατεί την ληνόν έξω της πόλεως (14,19)· να έχει στα χέρια του την κλειν της αβύσσου και άλυσιν μεγάλην, να βάζει τον δράκοντα, τον όφιν τον αρχαίον στην άβυσσο και να την σφραγίζει «ίνα μη πλανήση τα έθνη άχρι τελεσθή τα χίλια έτη» (20, 1-3)· να κάθεται επί τον ίππον, να συλλαμβάνει το θηρίον και τον ψευδοπροφήτην και να τους ρίχνει στη λίμνη του πυρός (19, 19-20)⁹. Κατά τον ίδιο τρόπο, οι οράσεις της Αποκαλύψεως που αναφέρονται στην τελική νίκη των δούλων του Θεού και στην επικράτηση της βασιλείας του Χριστού συμβολίζουν, κατά τον Κύριλλο, την εγκαθίδρυση και επικράτεια της χιλιετούς βασιλείας. Σύμφωνα λοιπόν με την ερμηνεία αυτή το μεγαλύτερο σχεδόν μέρος της Αποκαλύψεως αναφέρεται στον εσχατολογικό ρόλο που μέλλουν να διαδραματίσουν οι Ιβηρες¹⁰.

Στη νέα κατάσταση των πραγμάτων που εγκαινιάζει η εγκαθίδρυση της χιλιετούς βασιλείας, ο πιστός βασιλεύς, «ο υπό του επισκόπου της Ιβηρίας στεφθείς, προορισθείς δε από τον Θεόν προ αιώνων βασιλεύς» (§ 910), και «εκ βασιλικού μηρού αρχαίου των πιστών αυτοκρατόρων το γένος έλκων» (§ 5961), θα αναδειχθεί «τρανώτερον βασιλεύς των βασιλευόντων και κύριος των κυριευόντων» (§ 936) και «Λόγος του Θεού κατά χάριν» (§ 952). Ο επίσκοπος της Ιβηρίας θα είναι και θα καλείται «αυτόνομος επίσκοπος, βασιλέας στέφον και αρχιερέας χειροτονών». Ο δε πιστός λαός, από τους δυο αυτούς άρχοντες αγόμενος, «έθνος άγιον, βασιλειον ιεράτευμα, λαός περιούσιος έσεται και κληθήσεται». «Η δε υμετέρα πόλις Νέα Ιερουσαλήμ ακούσεται». Ο επίσκοπος θα μεριμνά για την πνευματική και ο βασιλεύς για την πολιτική διακυβέρνηση του λαού τους (§ 936). Στη χιλιετή βασιλεία θα επικρατεί η ευαγγελική δικαιοσύνη, η διακυβέρνηση των ανθρώπων θα γίνεται με σοφία και σύμφωνα με το θέλημα του Θεού. Ο επίσκοπος θα περιστοιχίζεται από τη σύνοδο των αρχιερέων και ο βασιλεύς από συμβούλιο σοφών και αγίων ανδρών, κληρικών και λαϊκών. Ετσι δεν θα παρατηρηθεί ποτέ στη χιλιετή βασιλεία ούτε αδικία, ούτε στάσις, ούτε αλλαγή της βασιλικής δυναστείας¹¹.

Η φύση της χιλιετούς βασιλείας, η θρησκευτική, κοινωνική και πολιτική οργάνωση και διακυβέρνησή της περιγράφονται από τον Λαυριώτη μοναχό με κάθε δυνατή λεπτομέρεια στον Περί της χιλιετούς βασιλείας λόγον του. Πρόκειται για μια αυτοκρατορία που για να την οικοδομήσει, ο Κύριλλος δανείστηκε τα υλικά του από την πλούσια βυζαντινή και μεταβυζαντινή εσχατολογική γραμματεία, από την επικρατούσα

⁹ Βλ. § 900, 920, 931, 949-952 και αλλού

¹⁰ Ιδιαίτερα το κεφ. 21 όπου η συράνιος Ιερουσαλήμ είναι η Ιερουσαλήμ της χιλιετούς βασιλείας.

¹¹ Το πολίτευμα που οραματίζεται για τη χιλιετή βασιλεία ο Κύριλλος το περιγράφει κυρίως στις § 5961-6001. Στοιχεία όμως βρίσκει κανείς σε πάμπολλα άλλα σημεία.

στην οθωμανική αυτοκρατορία κατάσταση και από τις περί πεφωτισμένης δεσποτείας θεωρίες των Ευρωπαίων φιλοσόφων της εποχής.

Για το θέμα μας ιδιαίτερη σημασία αποκτά η ερμηνεία της όρασης του αγάλματος του Ναβουχοδονόσορα που συναντάμε στον Περί της χιλιετούς βασιλείας λόγον. Πρόκειται φυσικά για ένα από τα πιο προσφιλή βιβλικά κείμενα της βυζαντινής και μεταβυζαντινής εσχατολογικής γραμματείας¹². Συσχετίζοντας το ενύπνιο του Ναβουχοδονόσορα με τον εσχατολογικό ρόλο της Ιβηρίας, ο Κύριλλος επιχειρεί μια νέα και πολύ τολμηρή ερμηνεία που αποσκοπεί στο να κατοχυρώσει την ερμηνεία του της Αποκάλυψης και να αποστομώσει όσους εξέφραζαν δυσπιστία και αντιρρήσεις. Θα περιοριστούμε στην ερμηνεία των στίχων Δαν. 2, 34-35 και 44 που έχει την πιο άμεση σχέση με την ιστορία της Ιβηρίας (§ 5881-5892). «Εθεώρεις έως ου ετμήθη λίθος εξ όρους άνευ χειρών και επάταξε την εικόνα [...]. Και ο λίθος ο πατάξας την εικόνα εγενήθη όρος μέγα και επλήρωσε πάσαν την γην [...]. Και εν ταις ημέραις των βασιλέων εκείνων αναστήσει ο Θεός του ουρανού βασιλείαν, ήτις εις τους αιώνας ου διαφθαρήσεται και η βασιλεία αυτού λαώ ετέρω ουκ υπολειφθήσεται».

Σύμφωνα με τον Κύριλλο οι δυο τελευταίες βασιλείες που συμβολίζουν οι πόδες του αγάλματος είναι οι δυο βασιλείες του Αντιχρίστου, η Μωαμεθανική και η Παπική, που η Αποκάλυψη υποδηλώνει με τα δυο Θηρία του 13ου κεφαλαίου. Το όρος της όρασης του Δανιήλ συμβολίζει κατά πρώτο λόγο τις δώδεκα φυλές του Ισραήλ και κατά δεύτερο λόγο (κατ' αναλογία) τους ορθόδοξους ευσεβείς βασιλείς. Οι βυζαντινοί αυτοκράτορες, στους οποίους ο Θεός είχε δώσει την εξουσία του χάρη στην ευσέβειά τους, εξέκλιναν από την οδόν του Κυρίου και τιμωρήθηκαν (§ 904, 5895)¹³. Στη συνέχεια ο Θεός έδωσε την εξουσία του στους βασιλείς της ορθόδοξης Ρωσίας. Όμως κι αυτοί εξέκλιναν από την οδόν Κυρίου και ο Θεός θα τους τιμωρήσει και αυτούς¹⁴. Ο λίθος ος ετμήθη εξ όρους άνευ χειρών είναι κατά πρώτο λόγο ο Χριστός και κατά δεύτερο λόγο «πας πιστός και πάσα πιστή βασιλεία τη Ανατολική Εκκλησία προσκειμένη». Σήμερα (στα 1821) η μόνη πιστή βασιλεία που παραμένει προσκολλημένη στην Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία είναι η σμικροτάτη βασιλεία της Ιβηρίας. Οι βασιλείς της Ρωσίας, από αλαζονία και πλεονεξία κινούμενοι, επιβουλεύτηκαν την ανεξαρτησία της ιβηρινής βασιλείας και Εκκλησίας και ήρπασαν τον στέφανον αυτής, δηλαδή την προσήρτησαν στη ρωσική πολιτική και εκκλησιαστική εξουσία. Όμως ο ιβηρικός λαός αγωνίζεται με σθένος για να ανακτήσει την ανεξαρτησία του, αγαθό το οποίο και θα πετύχει με τη βοήθεια του Θεού. Ετσι ο λίθος, η Ιβηρία, θα αποκοπεί από το όρος, τη Ρωσία, άνευ χειρών, δηλαδή χωρίς τη θέληση και την απόφαση της πολιτικής και θρησκευτικής εξουσίας της Ρωσίας. Και ο λίθος αυτός θα γίνει όρος μέγα, το οποίο θα συντρίψει και θα λεπτύνει «δίκην κονιορτού» όλες τις άλλες βασιλείες. «Και επάταξέ, φησιν, ο λίθος την εικόνα επί τους οστρακίνους και σιδηρούς πόδας και ελέπτυνεν αυτούς εις τέλος. Τούτο το μέγα μυστήριον εγένετο προηγουμένως και επιφανώς επί τη του Σωτήρος ημών κατά σάρκα ασπύρω γεννήσει [...]. Επομένως δε και επιφανέστατα μελλούσης ευδοκιμήσειν εκείνης της μικράς και ευσεβούς βασιλείας έσεται γενησόμενον και προσκυνήσεσθαι υπό πασών των υπό τον ουρανόν μικρών και μεγάλων αρχών και εξουσιών και βασιλειών» (§ 5886). Ακόμα «και η καθ' ημάς Ρωσία, εκταθείσα καθ' υπερβολήν και μεγαλυνθείσα και υπεραρθείσα, τηνικαύτα, αφαιρεθείσα πασών των αλλοτρίων επαρχιών και βασιλειών, συσταλήσεται εν τοις παλαιοίς ιδίοις όροις εν ταπεινοφροσύνη» (§ 5943). Η Ρωσία θα τιμωρηθεί λοιπόν για την πλεονεξία της και τις άλλες αμαρτίες της. Η δόξα της

¹² Κατά τους χρόνους της Τουρκοκρατίας, μια πρώτη προσωπική ερμηνεία του ενυπνίου του Ναβουχοδονόσορα επιχείρησε, στα 1717-1720 ο Αναστάσιος Γόρδιος. Βλ. Α. ΑΡΓΥΡΙΟΥ, Αναστασίου του Γορδίου (1654/5-1729) *Σύγγραμμα περί Μωάμεθ και κατά Λατείνων*, Αθήνα, 1983, σσ. 28-29 και 66-68.

¹³ Επίσης την ερμηνεία της επιστολής προς τον επίσκοπο της Εκκλησίας της Περγάμου-Κωνσταντινούπολης (§ 681-754).

¹⁴ Στον Περί της χιλιετούς βασιλείας λόγον, ο Κύριλλος αναφέρεται κυρίως στη στάση της Ρωσίας έναντι των Ιβηρίων και των Ελλήνων. Τη γενικότερη για τη Ρωσία γνώμη του τη βρίσκουμε στην ερμηνεία της επιστολής προς τον επίσκοπο της Λαοδικείας-Ρωσίας (§ 958-1057). Εκεί βλέπουμε τους ενδοιασμούς του ερμηνευτή να διαχωρίζει εντελώς τη θέση του από το φιλορωσικό ιδεολογικό ρεύμα που έβλεπε στο πρόσωπο του τσάρου τον μέλλοντα να απελευθερώσει την υπόδοξη Ορθόδοξη Μεσσία. Το κάνει όμως κι εκεί το μεγάλο αιτιώ βήμα, αφού ο απελευθερωτής (να είναι γόνος της ιβηρινής βασιλικής οικογένειας).

και η δύναμή της δε θα διαρκέσουν ακόμα πολύ «αλλά πεσούσα έσεται ταλαιπώρος και ελεεινή και πτωχή και τυφλή και γυμνή, ως ειρήκεν ο Κύριος τω αγγέλω αυτής» (προς τον επίσκοπο της Λαοδικείας–Ρωσίας), ο μη γένοιτο!» (§ 5968).

Στην ερμηνευτική του προσπάθεια ο Λαυριώτης μοναχός συσχετίζει, και αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία, τον λίθον που έγινε όρος μέγα με τον άρρενα υιόν της ηλιοφορούσης γυναικός του 12ου κεφαλαίου της Αποκαλύψεως: «Ούτως άρα ο της ηλιοφόρου γυναικός παις μετά των δυο κειμένων προφητών (που συμβολίζουν την πολιτική και εκκλησιαστική εξουσία των υποδούλων ορθοδόξων) ως μικρός λίθος, συντρίψας την [...] πανθαυμάσιον και πανένδοξον εικόνα της οθωμανικής αυτοκρατορίας, αποδείξει την βασιλείαν του παιδός ως μέγιστον όρος και δια της σκιάς αυτού καταλύσει εν όλοις χιλίοις ενιαυτοίς πάσαν την υπό τον ουρανόν οικουμένην γην» (§ 5876). Το απόσπασμα αυτό, στο οποίο αλληλοσυνδέονται και συνενώνονται τα τρία μέγιστα σύμβολα της εσχατολογικής και μεσσιανικής γραμματείας (ο άρρην υιός της Αποκάλυψης, ο παις της προφητείας του Ησαΐα και ο λίθος της όρασης του Δανιήλ), εκφράζει κατά τον πιο συνοπτικό και εκφραστικό τρόπο την ιδιοτυπία της σκέψης του Κυρίλλου του Λαυριώτη σε ό,τι αφορά τη μεσσιανική αποστολή και τον εσχατολογικό ρόλο της Ιβηρίας.

Η ερμηνευτική μέθοδος προσέγγισης των κειμένων αυτών είναι αναμφισβήτητα προσωπική, όπως είναι επίσης προσωπική και η ταύτιση της Εκκλησίας της Φιλαδέλφειας με την Εκκλησία της Ιβηρίας. Συμβαίνει όμως το ίδιο αναφορικά με τον εσχατολογικό ρόλο της Ιβηρίας ή μήπως ο Λαυριώτης μοναχός δανείστηκε κάπου αλλού την ιδέα αυτή εντάσσοντάς την και προσαρμόζοντάς την στη δική του προσωπική θεώρηση και ερμηνεία της «έκβασης των πραγμάτων»¹⁵; Μισόν αιώνα νωρίτερα (στα 1767 ή στα 1774), ένας άλλος Έλληνας λόγιος, ο Πανταζής ο Λαρισαίος, που ζούσε κι αυτός στο Βουκουρέστι και από κει παρατηρούσε και ερμήνευε την έκβαση των πραγμάτων, είχε γράψει μια ερμηνεία στους Χρησμούς περί ερημώσεως και αναστάσεως της βασιλίδος των πόλεων Λέοντος του Σοφού¹⁶, όπου υποστήριζε ότι ο μέλλων να απελευθερώσει την Κωνσταντινούπολη βασιλεύς θα ήταν ο Γιουρτζής. Οι τέσσερις ερμηνείες εσχατολογικών κειμένων που συνέταξε ο Πανταζής έχουν άμεση σχέση με τους ρωσοτουρκικούς πολέμους των ετών 1767-1792 και εκφράζουν τη βαθιά πίστη ενός μεγάλου μέρους του ελληνικού λαού ότι ο μέλλων να απελευθερώσει «εν τάχει» την υπόδουλη Ορθοδοξία από τον τουρκικό ζυγό θα ήταν η ορθόδοξη ρωσική αυτοκρατορία. Μελετώντας τα κείμενα του Πανταζή, εδώ και είκοσι χρόνια¹⁷, είχα προτείνει τη συσχέτιση του άγνωστου αυτού Γιουρτζή με τον Γρηγόριο Ορλώφ ή τον Γεώργιο Παπαζώλη, αφού και οι δυο είχαν παίξει σημαίνοντα ρόλο στον πρώτο ρωσοτουρκικό πόλεμο και στις ιδεολογικές ζυμώσεις ανάμεσα στους Έλληνες. Δεν θα ήταν δυνατό να διατυπώσουμε σήμερα την υπόθεση ότι ο Γιουρτζής του Πανταζή θα μπορούσε να συσχετιστεί με τον Γκιούργκη, όνομα αρρηκτα συνδεδεμένο με τους Γεωργιανούς βασιλείς ήδη από το 1014 και μέχρι την εποχή του Κυρίλλου¹⁸; Με άλλα λόγια, δεν θα ήταν δυνατό να υποθέσουμε ότι τόσο ο Πανταζής όσο και ο Κύριλλος δανείστηκαν το πρόσωπο του μέλλοντα να αναστήσει την Ορθόδοξη Ανατολική Αυτοκρατορία από γεωργιανές πηγές, από γεωργιανά εσχατολογικά κείμενα, προφητείες, χρησμούς, προρρήσεις, προγνωστικά κλπ; Στην περίπτωση βέβαια που τέτοια κείμενα υπάρχουν. Αν όμως υπάρχουν, η έρευνα θα πρέπει να επικεντρωθεί στην εξέταση του πώς τα κείμενα αυτά έγιναν γνωστά σε Έλληνες λόγιους του Βουκουρεστίου και πώς οι δυο συγκεκριμένοι Έλληνες λόγιοι κατόρθωσαν να τα

¹⁵ Την έκφραση αυτή, που θα χρησιμοποιήσουν στη συνέχεια όλοι οι ερμηνευτές της Αποκάλυψης για να υποδηλώσουν την εξέλιξη της ιστορίας, χρησιμοποίησε ο Α. Γόρδιος στο προαναφερθέν έργο του.

¹⁶ Το κείμενο εξέδωσε ο Π.Δ. ΣΤΕΦΑΝΙΤΖΗΣ, όπ. παρ. , σσ. 91-132. Των δημοφιλών αυτών χρησμών διασώζονται πλείστα όσα χειρόγραφα πολλά των οποίων είναι ιστορημένα.

¹⁷ Για τον Πανταζή το Λαρισαίο και τις ερμηνείες του, βλ. Α. ARGYRIOU, όπ. παρ. , σσ. 357-389; για τον Γιουρτζή ειδικά, σσ. 380 και 387-388.

¹⁸ Ο πρώτος Ιβηρ βασιλεύς που φέρει το όνομα αυτό είναι ο Guiorgui Ier (1014-1027); στην εποχή του Κυρίλλου βασιλεύς των ενωμένων βασιλείων του Καρτελίου και του Καχετίου ήταν ο Guiorgui XII (1798-1800). Για τη μελέτη μας ανατρέξαμε στους ΑΙ. MANVELICHVILI, Histoire de Géorgie, Paris, 1951 Ν. ASSATIANI-ΑΙ. BENDIANACHVILI, Histoire de la Géorgie, Paris, 1997.

εντάξουν σε μια άλλη πραγματικότητα, την ελληνική ή αυτήν της υπόδουλης Ορθοδοξίας γενικά.

Ένα άλλο θέμα που πρέπει επίσης να απασχολήσει σοβαρά την έρευνα είναι το εξής: Οι σελίδες που ο Κύριλλος αφιερώνει στην Ιβηρία αποτελούν ένα διθυραμβικό πράγματι εγκώμιο για το μικρό αυτό βασίλειο και την ορθόδοξη Εκκλησία του. Κύρια ιδέα του Λαυριώτη μοναχού είναι ότι, αν και περιστοιχούμενοι από πολλούς και ισχυρούς εχθρούς που πάντοτε επιχειρούσαν να τους υποτάξουν ή να τους προσαρτίσουν στην πίστη τους, οι Ιβηρες πολέμησαν πάντα με γενναιότητα, απέκρουσαν, με τη βοήθεια του Χριστού, όλες διαδοχικά τις επιθέσεις των εχθρών τους, εξασφαλίζοντας έτσι την ελευθερία και την ανεξαρτησία του βασιλείου τους. Επίσης σε καμιά περίπτωση δε δέχτηκαν επιδράσεις ούτε από τους άφρονες αιρετικούς ούτε από τους μιαρούς μουσουλμάνους. Διατήρησαν αλώβητη την ορθόδοξη χριστιανική πίστη και πολιτεύτηκαν σύμφωνα με τις εντολές του Ευαγγελίου και τις διατάξεις της Ανατολικής Εκκλησίας.

Οι αναφορές του Κυρίλλου στην ιστορία της Ιβηρίας, γενικές και συγκεκριμένες όταν πρόκειται για παλαιότερες εποχές¹⁹, παρουσιάζονται ακριβείς και συγκεκριμένες όταν αφορούν σε στρατιωτικά και πολιτικά γεγονότα των εξήντα τελευταίων ετών, δηλαδή από τη βασιλεία του Ηρακλείου Β΄ μέχρι το 1821²⁰. Πρέπει να θεωρήσουμε ως δεδομένο ότι για την περίοδο αυτή τουλάχιστον ο ερμηνευτής μας ανατρέχει σε κάποια (ή κάποιες) ιστορική πηγή, την οποία όμως δεν ονομάζει²¹.

Μου είναι δύσκολο να υποθέσω ότι μια τέτοια πηγή θα μπορούσε να είναι προφορική, π.χ. Γεωργιανοί λόγιοι που ζουν την εποχή εκείνη στο Βουκουρέστι. Πρόκειται ασφαλώς για πηγή (ή πηγές) γραπτή, μεταφρασμένη στα ελληνικά ή τουλάχιστο στα ρουμανικά, αφού ο Κύριλλος δεν γνώριζε καμιά άλλη γλώσσα. Και λέω μεταφρασμένη, γιατί κατά τη γνώμη μου ο συγγραφέας μιας τέτοιας Ιστορίας της Ιβηρίας πρέπει να ήταν Γεωργιανός λόγιος με μεγάλη αγάπη για την Ορθοδοξία και την πατρίδα του. Μόνο μια τέτοια εκδοχή θα μπορούσε να λύσει κάπως το πρόβλημα που θέτει στο σημερινό ερευνητή η θεώρηση της ιστορίας της Γεωργίας από τον Κύριλλο. Διαπιστώνουμε δηλαδή ότι η εικόνα της πολιτικής και εκκλησιαστικής ιστορίας της Ιβηρίας που μας παρουσιάζει ο ερμηνευτής απέχει πολύ από την ιστορική πραγματικότητα. Πράγματι, η ιστορία μας διδάσκει ότι τα βασίλεια της Ιβηρίας υπήρξαν συχνά φόρου υποτελή των Περσών ή των Τούρκων· συνήψαν συμμαχίες με τους Οθωμανούς, τους Πέρσες και τους άλλους μουσουλμάνους ηγεμόνες της περιοχής· ορισμένοι βασιλείς ή άρχοντες διέμειναν στις αυλές μωαμεθανών ηγετών ή και ασπάστηκαν τη μωαμεθανική θρησκεία· επεδίωξαν να συνάψουν συμμαχίες με τον Πάπα ή άλλες χριστιανικές δυνάμεις της Δύσης· Γεωργιανοί προύχοντες ή λόγιοι εισήγαγαν ή προσπάθησαν να εισαγάγουν τις ιδέες του Διαφωτισμού στη χώρα τους. Κι όμως η ταύτιση της Ιβηρίας με τη Φιλαδέλφεια και ο εσχατολογικός ρόλος των Ιβήρων στηρίζονται πάνω σε μια ιδανική εικόνα της ιστορίας της Γεωργίας, μια χώρα που ο Κύριλλος δεν είχε επισκεφθεί και της οποίας δεν γνώριζε ούτε την ιστορία ούτε τη γλώσσα. Από ποιά (ή ποιές) λοιπόν ιστορική πηγή ο Λαυριώτης μοναχός άντλησε την ιδεατή εικόνα της Ιβηρίας μαζί με όλες τις ιστορικές πληροφορίες που περιέχει η Ερμηνεία του; Η απάντηση στο ερώτημα αυτό έχει καιρία σημασία, αφού όλο το περί Ιβηρίας οικοδόμημα του Κυρίλλου θεμελιώνεται πάνω στην ιστορική πηγή (ή τις πηγές) που χρησιμοποιεί. Πρώτο μας λοιπόν μέλημα πρέπει να είναι η συγκέντρωση και η έκδοση όλων των περί Ιβηρίας ιστορικών πληροφοριών που περιέχονται όχι μόνο στις πενήντα σελίδες της ερμηνείας της επιστολής προς την Εκκλησία της Φιλαδέλφειας αλλά και σε ολόκληρο το υπόμνημα. Στη συνέχεια θα πρέπει να εντοπίσουμε την πηγή ή

¹⁹ Αναφέρονται γενικά στη γενναιότητα, τις ευαγγελικές αρετές και την ορθόδοξη πίστη των Ιβήρων κι ακόμα στον εκχριστιανισμό τους, στην ίδρυση της Εκκλησίας τους, στα ονόματα των βασιλέων, στους εχθρούς, κλπ.

²⁰ Βλ. π.χ. § 906, 916, 918, 928, 929, 930, 932, 939.

²¹ Ο Κύριλλος παρατηρεί κάπου (§ 928) ότι κάνει έργο υπομνηματιστού και όχι ιστορικού. Στην ερμηνεία της επιστολής προς την Εκκλησία της Φιλαδέλφειας αναφέρει ως πηγές του το Λεξικόν του Στεφάνου, τον Βαρίνο, τον Χρύσανθο Νοταρά, την Εκκλησιαστική ιστορία (του Μελετίου Αθηνών προφανώς) και τους ιστορικούς γενικότερα. Σε καμιά όμως από τις συγκεκριμένες πηγές του δεν άντλησε τις περί Ιβηρίας πληροφορίες που μας δίνει για την περίοδο 1762-1821. Ας σημειωθεί επίσης ότι ο Κύριλλος έγραψε και τέσσερα ιστορικά έργα. Βλ. Κ. ΛΑΠΠΑΣ, Αγία Λαύρα Καλαβρύτων - Α. Κείμενα από τον Κώδικα της Μονής, Αθήνα, 1975.

τις πηγές από τις οποίες ο Κύριλλος αντλεί τις πληροφορίες του. Εκτός από το ενδιαφέρον της για την Ερμηνεία της Αποκάλυψης, μια τέτοια έρευνα σχετικά με τις πηγές του Κυρίλλου παρουσιάζει, κατά τη γνώμη μου, ιδιαίτερο ενδιαφέρον και για την ιστορία της Ιβηρίας γενικότερα.

Θύμα της επιδρομής των Τουρκοαλβανών κατά της Πελοποννήσου στα 1770, ο Κύριλλος θα ζήσει αιχμάλωτος των Τούρκων πάνω από δεκαπέντε χρόνια. Στο Βουκουρέστι, όπου φτάνει στα 1780/1, θα διαβιώσει φτωχός και ρακένδυτος στο περιθώριο της κοινωνίας και της Εκκλησίας επί πενήντα σχεδόν χρόνια, μέχρι το θάνατό του, στα 1829. Τα δυο αυτά γεγονότα θα επιδράσουν αρνητικά πάνω στο χαρακτήρα του και στην κρίση του για την άρχουσα τάξη των ορθοδόξων της εποχής του. Στο Βουκουρέστι έχει τη δυνατότητα να παρακολουθεί τα γεγονότα, στρατιωτικά, πολιτικά και πνευματικά, και να τα κρίνει από τη δική του πάντα οπτική γωνία. Γράφοντας το υπόμνημά του στην Αποκάλυψη, ο Κύριλλος κινείται μέσα στα πλαίσια της ερμηνευτικής αρχής που ασπάζονταν όλοι σχεδόν οι ερμηνευτές των χρόνων της Τουρκοκρατίας, ότι δηλαδή η ιερά Αποκάλυψη γράφτηκε για να περιγράψει αφενός μεν την κατάσταση της Ορθοδοξίας την εποχή της βασιλείας του Αντιχρίστου και αφετέρου την τελική καταστροφή των δυνάμεων του σκότους και τον θρίαμβο του Αγαθού²². Υπ' αυτό λοιπόν το πρίσμα παρακολουθεί, εξετάζει και κρίνει όλα τα γεγονότα, μικρά και μεγάλα, τοπικά και παγκόσμια, κοσμικά και πνευματικά. Επομένως η θεώρησή του της ιστορίας είναι θεώρηση καθαρά θρησκευτική, μυστικιστική και εσχατολογική.

Στα τριάντα δυο χρόνια που διαρκεί η σύνταξη και αντιγραφή των ένδεκα παραλλαγών της Ερμηνείας του, ο Λαυριώτης μοναχός αναδεικνύεται ως ο πιο ένθερμος, ο πιο ουτοπιστής και ο πιο «τρελός» βάρδος της ελευθερίας των ορθοδόξων ραγιαδών, ασπαζόμενος και εκφράζοντας με το δικό του, ιδιότυπο, τρόπο τις περί απελευθέρωσης ελπίδες της μεγάλης πλειοψηφίας των υπουδούλων ορθοδόξων λαών την εποχή εκείνη. Εξάλλου οι δριμύτατες κατηγορίες που διατυπώνει εναντίον της άρχουσας πολιτικής και οικονομικής τάξης, που αντί να επιδιώκει την απελευθέρωση αρέσκειται στη συμβίωση και τη συνεργασία με το οθωμανικό Θηρίο²³, τον κατατάσσουν μεταξύ των πιο προοδευτικών αντιπροσώπων του ισχυρού αυτού ιδεολογικού ρεύματος. Ενώ όμως ένα μεγάλο μέρος του ρεύματος αυτού εμπιστεύεται τις ελπίδες της απελευθέρωσης στην ορθόδοξη Ρωσία, κι ένα άλλο μέρος, μικρότερο και για συντομότερο χρονικό διάστημα, τις εναποθέτει στη Γαλλία και στο Ναπολέοντα Βοναπάρτη²⁴, ο Κύριλλος ακολουθεί και πάλι τη μερίδα την πιο προοδευτική, αυτήν που πιστεύει ότι οι ορθόδοξοι ραγιαδες θα ανακτήσουν την ελευθερία τους μόνον εφόσον θα πιστέψουν και θα στηριχτούν στις δικές τους πολιτικές, στρατιωτικές και οικονομικές δυνάμεις, χωρίς να αναζητούν ή να περιμένουν ξένη βοήθεια. Για το Λαυρώτη μοναχό οι δυνάμεις αυτές των ορθοδόξων δεν μπορεί να είναι παρά δυο, η βοήθεια της παντοδυναμίας του Θεού και οι δικές τους αρετές, η πίστη τους στο Θεό και η αγιότητα του βίου τους. Η απελευθέρωσή τους και η ανάσταση της Ορθόδοξης Ανατολικής Αυτοκρατορίας, που είναι για τον Κύριλλο η χιλιετής βασιλεία, θα επέλθουν τον καιρόν τον ορισμένο από το Θεό.

Έτσι λοιπόν βλέπουμε τον Κύριλλο να επιτίθεται με δριμύτητα εναντίον των Ελλήνων λογίων του Βουκουρεστίου που τον περιγελούν για την ερμηνεία του της

²² Α. ΑΡΓΥΡΙΟΥ, « Η χρήση της ιστορικής μεθόδου ως κατεξοχήν μεθόδου ερμηνείας της Αποκάλυψης κατά τους χρόνους της Τουρκοκρατίας, στο *Η Αποκάλυψη του Ιωάννη. Προβλήματα φιλολογικά, ιστορικά, ερμηνευτικά, θεολογικά*, Λευκωσία, 1993, σσ. 65-77.

²³ Γράφει π.χ. κάπου (§ 5978): «Πάντως πατάξει και κατάξει ο Χριστός την Μωαμεθιστών τυραννίδα. Τούτων ακούοντες οι τον Μωάμεθ κομιδή στέργοντες, επί τη αδικω ηγεμονία, τη ασελγεί εμπορία, ταις μηνιαίαις αδραίς λήψουσι των αργυρίων και άλλοις ασελγέσι δώροις αρεσκόμενοι, δια την της τυραννίδος αυτού (του Τούρκου) απώλειαν δυσφορούσι». Επί του θέματος αυτού όμως το πιο χαρακτηριστικό κείμενο είναι ο κατάλογος αυτών που δίνουν και αυτών που δέχονται το χάραγμα της εικόνας του Αντιχρίστου, κατάλογο που ο ερμηνευτής παρουσιάζει σε ξεχωριστό φύλλο χαρτιού όταν ερμηνεύει τους στ. 16-17 του 13ου κεφ. της Αποκάλυψης. Βλ. Α. ΑΡΓΥΡΙΟΥ, *Les exégèses grecques...*, σ. 619. Η δριμύτητα της κριτικής του Κυρίλλου εναντίον της άρχουσας τάξης μόνο με αυτήν του ανώνυμου συγγραφέα της *Ελληνικής Νομαρχίας* (1806) θα μπορούσε να συγκριθεί.

²⁴ Βλ. Α. ΑΡΓΥΡΙΟΥ, «Το ιδεολογικό περιεχόμενο των ερμηνειών στην Αποκάλυψη κατά την περίοδο του Νεοελληνικού Διαφωτισμού», στο *1900ετηρίς της Αποκαλύψεως του Ιωάννου*, Αθήνα, 1993, σσ. 164-181, και ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Ο Ρήγας Βελεστινλής και τα ιδεολογικά ρεύματα της εποχής του», στο *Πρακτικά του διεθνούς συνεδρίου Ρήγας Βελεστινλής, 200 χρόνια μετά*, Βρυξέλλες, 1999, σσ. 81-100.

Αποκάλυψης και για τις περί χιλιετούς βασιλείας αντιλήψεις του²⁵. εναντίον αυτών που εξακολουθούν να πιστεύουν, όπως ο Θεοδώρητος Ιωαννίνων, στη βοήθεια των Ρώσων και να αποδίδουν στον τσάρο μεσσιανική αποστολή²⁶. περισσότερο ακόμα εναντίον αυτών, όπως ο Ρήγας Φεραίος, που εμπιστεύονται την απελευθέρωση της Ορθοδοξίας στα όπλα της άθειας και αντίχριστης Γαλλίας του Ναπολέοντα²⁷. εναντίον του Αλεξάνδρου Υψηλάντη, του οποίου τα επαναστατικά στρατεύματα έδειξαν στη Μολδαβία διαγωγή χειρότερη από τη διαγωγή των απίστων τουρκικών στρατευμάτων²⁸. εναντίον της ορθόδοξης Ρωσίας που στους διαφόρους ρωσοτουρκικούς πολέμους απέβλεπε πάντα όχι στην απελευθέρωση των υποδούλων ορθοδόξων λαών αλλά στην επέκταση και ισχυροποίηση της δικής της δύναμης και επικράτειας²⁹.

Απεναντίας η καρδιά του Κυρίλλου πάλλει από χαρά και συγκίνηση όταν οι Σέρβοι αποφασίζουν να επαναστατήσουν κατά των Τούρκων μόνοι τους, χωρίς τη βοήθεια ξένης δύναμης³⁰. Η χαρά του και η συγκίνησή του είναι πολύ μεγαλύτερες όταν ξεσπά στην Πελοπόννησο, στη Στερεά Ελλάδα και στα νησιά του Αιγαίου η Ελληνική Επανάσταση³¹. Ωστόσο την προσοχή του Κυρίλλου συγκρατεί πάντα η σμικροτάτη Ιβηρία και η ορθόδοξη Εκκλησία της: Η προσήλωσή τους στα δόγματα και την παράδοση της Ορθοδοξίας, η ευαγγελική αγιότητα του ιβηρικού λαού, η γενναιότητά του και η βαθιά του πίστη στους μακραίωνους αγώνες του εναντίον πολλών και ισχυρών απίστων δυνάμεων, ιδιαίτερα όμως τα τελευταία αυτά χρόνια που οι Ιβηρες πολεμούν ηρωικά για να ανακτήσουν την ανεξαρτησία του βασιλείου και της Εκκλησίας τους που η μεγάλη ορθόδοξη Ρωσία είχε καταργήσει με τόση δολιότητα και πλεονεξία. Μέσα λοιπόν σ' αυτά τα γενικότερα ιδεολογικά πλαίσια και μέσα σ' αυτή την ιδεολογική τοποθέτηση του Κυρίλλου και της περί ιστορίας αντίληψής του πρέπει να τοποθετήσουμε την ταύτιση της Εκκλησίας της Ιβηρίας με την Εκκλησία της Φιλαδέλφειας, το μεσσιανικό και εσχατολογικό ρόλο που επιφυλάσσει στους Ιβηρες, τα διθυραμβικά εγκώμια που πλέκει η Ερμηνεία του για τον σμικρόν αλλά πιστόν και γενναίον αυτόν λαόν.

²⁵ Μεταξύ των άλλων βλ. § 1029, 2248, 2347, 2768, 5202, 5677.

²⁶ Ο Κύριλλος επανέρχεται πολύ συχνά στο θέμα αυτό γιατί έχει να αντιμετωπίσει ένα ισχυρό εθνικοθηρησκευτικό ρεύμα και γιατί δεν χάνει καμιά ευκαιρία να στιγματίσει τη διαγωγή της Ρωσίας στον πολιτικό και ηθικό τομέα.

²⁷ Για τους οπαδούς του εθνικοθηρησκευτικού ρεύματος, όπως ο Κύριλλος, και των φιλορωσικών κύκλων, των οποίων ο Θεοδώρητος Ιωαννίνων είναι ο πιο ζηλωτής αντιπρόσωπος, η Γαλλία της Γαλλικής Επανάστασης και του Ναπολέοντα Βοναπάρτη είναι ο Αντίχριστος και η πόρνη Βαβυλών. Βλ. Α.ΑΡΓΥΡΙΟΥ, «L'attitude des Grecs face à la Russie orthodoxe et aux États occidentaux (1767-1821) telle qu'elle apparaît à travers les textes eschatologiques de l'époque», στο *Cahiers de l'Institut des langues vivantes de l'Université catholique de Louvain*, Λουβαίν, 30(1982)9-28. Για τη θέση του Κυρίλλου έναντι του Ρήγα Φεραίου, Α. ΑΡΓΥΡΙΟΥ, «Η ιδεολογική σημασία των κρίσεων του Κυρίλλου Λαυριώτη εναντίον του Ρήγα», στο περιοδικό *Υπέρεια*, Αθήνα, 1(1990)407-415.

²⁸ Ο Κύριλλος αφιερώνει στη διαγωγή του Αλ. Υψηλάντη και των στρατευμάτων του μια ολόκληρη σελίδα (§ 5898), όπου στιγματίζει τις βιοπραγίες τους εις βάρος των κατοίκων της Μολδαβίας καθώς και την ανήθικη συμπεριφορά τους.

²⁹ Γράφει χαρακτηριστικά: «Εωράκαμεν και εναργώς βλέπομεν τους μικρούς και μεγάλους στρατηγούς [...] της καλουμένης ευσεβούς και ορθοδόξου Ρωσίας αισχρότερον βιούντας των αλόγων κτηνών, θηριωδέστερον αδικούντας των Μωαμεθιστών και ασεβέστερον πολιτευομένους των Γάλλων» (§ 5942). «Καν αυτήν την ομόπιστον ημίν Ρωσίαν είπης, και ταύτην ουκ αν ευροις προς την της δουλείας ημών απαλλαγὴν κινουμένην αλλά προς το ίδιον συμφέρον αυτής και κέρδος και αύξησιν της ίδιας μεγαλειότητος» (§ 191). «Προς δουλείαν ημών μάλλον πικροτέραν και βαρυσυμφορωτέραν και υβριστικωτέραν κινούνται, κατά της πόρνης γυναικός (των Τούρκων) μάχαιραν αίροντες» (§ 4440).

³⁰ Βλ. μεταξύ άλλων § 2774, 2775, 2897, 4034, 4232, 4264.

³¹ Γράφει χαρακτηριστικά μεταξύ άλλων πολλών: «Ολίγαι χιλιάδες ορθοδόξων χριστιανών, Ελλήνων απόγονοι, άοπλοι, άνιπτοι, πενέστατοι, κατεσκληρότερες εκ της πείνης και της τυραννικής δουλείας, αγύμναστοι τα πολεμικά, γυμνητεύοντες, ανυπόδητοι, ανεπιστήμονες, πάντη αγράμματοι, άκρας χυδαίοι, ουδεμίαν καταφυγήν ουδέ ανθρωπίνην βοήθειαν έχοντες, εγερθέντες του πολυχρονίου πτώματος (της δουλείας), τη του Χριστού δυνάμει αναστήσονται και καταγωνισάμενοι εκείνους πάντας δια ξηράς και δια θαλάσσης υπό τους πανευγενείς αυτών πόδας θέμενοι τον άκαμπτον αυτών τυραννικόν τράχηλον καταπατήσουσιν» (§ 4072).